

Mysteriet om den forsvundne virkelighed

ERWIN NEUTZSKY-WULFF

I 1949 var verden i oprør. Ikke politisk, men videnskabeligt. Politisk herskede nærmest en væbnet fred. Ligesom den store krigs fredsslutning i sig havde båret kimen til en ny stor krig, syntes den ny fred svanger med en tredje.

En ny slags samfund, eller i det mindste én, mennesket ikke havde set i årtusinder, var opstået mod øst. Den lignede en drage, der truede med at opluge og opløse vores egen samfundsorden.

Den var også en rottefænger, der spillede en forunderlig melodi, og vore børn fulgte trolig. Imens var den videnskabelige verden i oprør.

En videnskab, der havde hjulpet os med at vinde en nødvendig krig med netop de midler, som nu gjorde os bange. Verden syntes at balancere på randen, en verden i ruiner, hvor dommedagsvisioner trivedes som rotter.

Og dog var det ikke det, der havde bragt den i oprør, ikke dens frygtelige praksis, men de uforståelige teorier, der lå bagved. Også her truede verdensundergangen, men på en anden måde.

En videnskab, hvis ubøjelige rationalitet havde skabt den mest konsistent irrationelle ødelæggelse i menneskehedens historie, frygtede for sin forstand. Og som en Luther, som ikke frygtede helvedesilden som en følge af sin politiske hensynsløshed, men for fejl i den teologiske tegnsætning, plagedes forskerne af anfægtelser.

Således skrev munken i sin celle, „fysikernes skytshelgen“ Einstein: „Jeg er nemlig fuldt og fast overbevist om, at den nuværende kvanteteoris statistiske karakter udelukkende må tilskri-

ves det forhold, at den giver en ufuldstændig beskrivelse af fysiske systemer ... Hvad der af principielle grunde ikke tilfredsstiller mig ved denne teori, er dens holdning til, hvad der forekommer mig at være al fysiks formål: den fuldstændige beskrivelse af enhver individuel, virkelig situation, som den antageligvis eksisterer uafhængigt af nogen form for iagttagelse eller bevisførelse ... Hvis det skulle lykkes at skabe en sådan fuldstændig fysisk beskrivelse, ville den statistiske kvanteteori få samme stilling i fremtidens fysik, som den statistiske mekanik har inden for den klassiske mekanik. Jeg er temmelig fast overbevist om, at den teoretiske fysik vil udvikle sig i denne retning; men vejen vil blive lang og vanskelig."

Et barn født i 1949, mere opvakt end jeg selv, ville nu meget naturligt slutte, at dette forhold ville være bragt i orden, i det mindste, når det selv nåede frem til dette fag i skolen. Det ville så med en vis undren konstatere, at det var et spørgsmål, dets fysiklærer gik hen over med en vis nonchalance.

Det kunne så sætte sig til at vente på, at fysikken, ligesom det selv, skulle blive voksen, det vil i dette tilfælde sige vokse sig ud af Bohrs amnestuehistorier om komplementaritet og telepatiske partikler. Barnet er nu blevet midaldrende, men venter stadig og er efterhånden nået til det resultat, at det nok ikke rigtigt nytter noget.

Det er dog ikke for nogen videnskabelig lack of trying. Problemet er blot, at kvanteteoriens vilkårlige despoti er blevet, om noget, så styrket i den forløbne menneskealder, så det måske er ved at være på tide at spekulere over, om det ikke muligvis er Einsteins skjulte variable og objektive virkelighed, som er en julemand, vi meget mod vores vilje er vokset fra.

Einstein foreslår, at der kan være „simple psykologiske grunde“ til, at man vægrer sig ved at antage hans synspunkt, hovedsagelig den, at man nødig miskrediterer den nyopdagede universalløsning: Kvanteteorien. Spørgsmålet er nok, om hans egen „plausibilitet“ ikke er nok så meget en psykologisk reaktion på at skulle tage afsked med en vanetænkning, der ligger så farligt nær ved virkelighedens rødder.

En sådan reaktion kan næppe have været fremmed for en mand, der selv havde bebyrdet fysikken med så mange opgør med de mest fundamentale forestillinger. Også i tankeforbryderverdenen er der persons anseelse, så tyven frygter morderen, morderen foragter voldtægtsmanden, og endelig voldtægtsmanden tager afstand fra børnelokkeren. Selv ikke den mand, der krænkede tidens og rummets absolutte majestæt, var altså ganske samvittighedsløs.

Ikke desto mindre er vi nu nået til det tidspunkt, hvor, med Einsteins egen sammenligning, „detektiven har samlet alle de kendsgerninger, han behøver for i hvert fald en del af sit problem. Disse kendsgerninger synes ofte mærkelige, usammenhængende og ganske uden indbyrdes forbindelse. Den store detektiv indser imidlertid, at der i øjeblikket ikke er brug for flere undersøgelser, men at kun ren og skær tænkning vil føre til en forståelse af de indsamlede kendsgerninger ..."

Mærkelige er videnskabens opdagelser ganske givet, og deres forbindelse til andre nok så påtrængende aspekter af den menneskelige situation, såsom kultur og religion, tilsyneladende ikke-eksisterende. Den store detektiv er sandelig her påkrævet, selv om han utvivlsomt vil skuffe denne verdens Lestrade'r ved ikke endeløst at rende rundt med forstørrelsesglas og plasticposer.

Han mener nemlig, at han har set den skyldiges fodspor tilstrækkelig mange gange til, hvis han anstrenger sig, at deducere hans identitet. I stedet for midlertidigt at forlade det bevismateriale, som ikke giver nogen umiddelbar mening, til fordel for det tilsyneladende mere frugtbare, bider han sig fast i paradokset som en bulldog, til buksebagen revner.

Hvordan kan det være, at tingene tilsyneladende ikke længere har egenskaber, men kun sandsynligheder for sådanne, at verdens grundlæggende solide eksistens er afløst af en blot og bar tendens til væren? Og hvordan kan denne potentielle verdens aktualisation være knyttet så fast til den kun formelt centrale iagttagelsessituation, at de to synes ganske uadskillelige?

Lad os engang nøjes med en mindre ambitiøs påstand, som siger, at menneskets adfærd ud fra et videnskabeligt, i dette til-

fælde psykologisk synspunkt, må betragtes som en aktualisation af inherente tendenser, drifter, om man vil, eftersom „motiv“ implicerer en efterrationalisation. Vi kan ønske at underkaste disse drifter en undersøgelse og støde på en umiddelbar vanskelighed.

Vi kan således sagtens beskrive en „seksualdrift“, som vi kan se udtrykt i et individs konkrete handlinger. Vi kan imidlertid ikke nærme os dette individs seksualdrift, det kan kun individet selv.

En sådan introspektion vil imidlertid ikke give videnskabelige resultater i traditionel forstand. Kravet til reproducerbarhed er inherent i enhver videnskabelighed, uden hvilken det ville være umuligt at skelne imellem iagttagelse og hallucination.

Den „seksualdrift“, vi kan beskæftige os med rent videnskabeligt, er således en ren abstraktion ud fra mange iagttagelser af menneskelig adfærd, og dette begreb får rang af videnskabelighed udelukkende i kraft af, at det sætter os i stand til at forudsige adfærd under bestemte forhold. Denne forudsigelse er imidlertid af rent statistisk karakter.

Vi vil således aldrig være i stand til at forudsige det enkelte individs adfærd, men kun sandsynligheden for, at det vil reagere sådan og sådan under de og de forhold. Først når den potentielle drift har aktualiseret sig i en observerbar individuel adfærd, bliver den tilgængelig for videnskaben.

Denne vanskelighed er endvidere principiel, skyldes selve principperne for, hvordan vi kan opnå viden. Det vil altså være meningsløst at påstå, at vi med for eksempel en mere fuldstændig forståelse af det menneskelige nervesystem vil kunne fremsætte en nøjagtig prognose, den vil måske blive mere sikker statistisk set, men den vil stadig være statistisk. I denne forstand er den menneskelige adfærd principielt ubestemt, da den nemlig ifølge selve undersøgelsens natur, den mening, vi tillægger ordet undersøgelse, ikke kan determineres.

Det vil utvivlsomt slå læseren, at det, vi har udsagt om menneskelig adfærd og mulighederne for at opnå viden herom, til forveksling ligner de begrænsninger og problematikker, kvantefysikken postulerer om virkeligheden som sådan. Ja, om vi skulle finde på i den foregående tekst at erstatte „menneskelig adfærd“

med „virkelighed“, ville alle vore forståelsesmæssige problemer være løste.

I stedet står vi så tilbage med en anden ubegribelig påstand: Virkelighed er (en form for) menneskelig adfærd. Igen vil vi forsøge os med noget mindre ambitiøst: Oplevelse er en form for menneskelig adfærd.

Skønt det er en hverdagsforestilling, at oplevelse er noget passivt modsat den aktive handling, vil en neurologisk undersøgelse dog hurtigt afsløre denne præmis' falskhed. I det mindste er den menneskelige hjerne nok så aktiv, når den oplever, som når den handler.

Derimod har vi stadig et drabeligt spring foran os, nemlig springet fra den menneskelige adfærd som registrator af virkeligheden til dens skaber. Og dog synes det at være netop dette, kvanteteorien implicerer.

Hvis vores teori er rigtig, må vi jo nemlig forvente, at det er en oplevelse eller iagttagelse (måling), der repræsenterer den kritiske overgang imellem naturens fundamentale tendens til væren og dens væren, og det er netop, hvad kvantefysikeren påstår. Vi oplever altså ikke, fordi noget er, men dette noget er, fordi eller i kraft af, at vi oplever det.

Denne påstand er, så vanvittig den end må synes, ikke helt i strid med selv traditionel videnskabelig tænkning. Ingen forsker anser sig selv for at have adgang til nogen verden hinsides sine målinger, dvs. kvantificerede iagttagelser, han mener blot at føle sig tvunget til at formode, at den er der, ud fra den forestilling om iagttagelse, han har lånt af hverdagslivet.

Hans holdning kan altså synes at være noget i retning af, at ganske vist har vi ikke adgang til noget bevismateriale, der tyder på, at Jorden er flad, men vi er nødt til at antage, at den er det. Hans ydre verden er heller ikke uden lighed med den Gud, som positivisternes tog livet af under henvisning til, at en påstand, der principielt hverken kunne be- eller afkræftes, ganske indlysende var uden videnskabelig relevans og følgelig måtte anses for meningsløs.

Igen er lighederne med relativitetsteorien slående. Forestillingen om, at der ikke skulle være nogen absolut, af iagttagelse

uafhængig virkelighed, er absurd, men den er den eneste, der passer med kendsgerningerne. Som „den store detektiv“, som Einstein sigtede til i ovennævnte citat, omtrentligt udtrykte det: „When you have eliminated the impossible, the remainder, however improbable, must be the case.“

Ligesom relativitetsteorien, evolutionsteorien og talrige andre omvæltende teorier forklarer denne teori alle diskrepanser i det hidtidige system, men er midlertidigt uantagelig af grunde, som er alt andet end videnskabelige. En særdeles legal grund er naturligvis alle de filosofiske problemer, en sådan teori må forekomme at føre med sig.

Vi mindes straks om buddhistiske verdensforkastelser og studentikos solipsisme. Men for det første er teorien så lovende ud fra et filosofisk og videnskabeligt synspunkt, dens åbenbare absurditet ud fra almindelig vanetænkning ufortalt, at den fortjener, at vi forsøger at løse disse problemer, i stedet for, som det er så yndet, at bruge dem som et velkomment alibi for at undgå at ændre vore fastgroede tankevaner. For det andet er disse vanskeligheder slet ikke så uoverstigelige, som de umiddelbart kan synes, men vi kan tværtimod med et par velrettede sværdhug løse dem, og det sågar på en måde, som fører til en ny forståelse på andre områder.

En væsentlig anstødssten er det naturligvis, at denne verdens grundlæggende subjektivitet synes at stride mod den dagligdags erfaring af en objektiv, for ikke at sige nærmest ubehageligt solid verden. Hvordan kan vi opnå den enighed, som er videnskabens og hele vort samfunds grundfundament, hvis der i egentlig forstand ikke er noget at blive enige om?

Noget er der dog i denne kritik, som vi umiddelbart vil forstå at afvise. Vores kultur bygger som enhver anden på så meget ethos, så mange uskrevne love og forestillinger, at vi om end nødtvungent må indrømme, at vi sagtens kan nå til enighed om noget, der ikke har rod i virkeligheden, som vi traditionelt forstår den. Hvordan ville vi også ellers kunne forklare religiøs ortodoksi?

Spørgsmålet er altså snarere, hvordan denne enighed kommer i stand. I de nævnte eksempler kan vi roligt svare, at den kommer

i stand ved kommunikation, men denne kommunikation tjener da alene til at etablere den rette opførsel i en verden, som møder os direkte i oplevelsen.

Her afviger vores opfattelse af opfattelse dog igen afgørende fra neurologiens, og selv uden at tage denne til hjælp kan vi rent filosofisk undre os over, hvordan det er muligt at kommunikere noget sprogligt, som ikke er sprogligt to begin with. Igen ripper vi op i gamle sår i semantikken og tilgrænsende væv, men så sandelig også med udsigt til at assistere helingen.

Almindeligvis kan vi sagtens forestille os, at oplevelse og sproglig formidling af oplevelse er noget helt separat, men i den menneskelige hjerne er disse funktioner ganske uadskillelige. De begreber, som vi kommunikerer verden ved hjælp af, er således umulige at skelne fra dem, vi selv benytter i tilegnelsen af denne, og for den arbejdende hjerne er oplevelse, hukommelse og forestilling grundlæggende den samme proces.

Men, kan vi indvende, hvis den af videnskaben tilstræbte objektivitet begrænses til et spørgsmål om enighed, vil vi så ikke uvægerlig finde, at videnskaben går til grunde med sin målsætning? Svaret er tofold.

For det første har vi i forvejen ikke nogen anden definition på objektivitet end consensus. For det andet antager vi normalt teorier, fordi de er praktiske, ikke fordi de står i noget fotografisk forhold til en ydre virkelighed. Igen kan vi citere den abstrakte morallov, men også matematikkens verden af grafer og matricer har kun yderst lidt med hverdagens sanseverden at gøre.

Rent faktisk kan hele videnskaben anskues som en abstrakt konstruktion, som sætter os i stand til at begå os i verden, men som samtidig adskiller sig mærkbart fra i det mindste vores umiddelbare oplevelse af denne ved udelukkende at beskæftige sig med idealiserede situationer. Videnskabens rent pragmatiske værdi taber altså ikke noget ved, at vi skiller os af med den fordom, at teorierne virker, fordi de på en eller anden måde „afspejler“ noget præeksisterende.

Måske vil en og anden være tilbøjelig til at følge os her. Det er, når vi inddrager det overnaturlige, at man står af.

Dette er igen en psykologisk reaktion. Kan vi for en stund holde vores modvilje i tømme, kan vi imidlertid komme til at ane, at vores nye opfattelse af virkeligheden på mange måder ligner den religiøse.

En verden, der udspringer af menneskelig drift, ligger ikke langt fra en verden med guddommeligt udspring. Dermed har vi dog ikke nødvendigvis slået sluseportene op for hverken statsautoriseret gudsyndyrkning eller fantasifuld sekterisme.

Tværtimod må vi insistere på at holde hovedet særdeles koldt. Det, at mange fysikere springer fra den kvantefysiske ti-meter-vippe ud på zen-buddhismens dybder, og måske endda i stærkt forenklet form, gør hverken denne praksis etableret eller anbefalelsesværdig.

Men vi må rimeligvis på dette sted spørge os selv, om verden monstro ikke er mere menneskelig, end vi almindeligvis regner med. Om ånd og skæbne er så ganske meningsløse begreber i en verden, hvis oprindelse tydeligvis er i det mindste delvis psykologisk, og adfærdsbiologiske overvejelser som formål og struktur formodentlig er uadskillelige fra den inorganiske fysiks.

Dette betyder ikke, at vi kritikløst skal overtage tidligere kulturers ritualer som tilsyneladende effektive måder til at omgås denne verden. Tværtimod må vi nærme os religionen med en ekstra vognladning salt nu, hvor vi ikke længere blot kan affærdige sådanne overvejelser som uskadelig overtro med blot sociale konsekvenser.

Men det betyder, at der på en tid, hvor de akademiske græsgange synes specielt afgnavede, åbner sig helt nye forskningsområder, heriblandt ikke mindst en helt ny kulturhistorisk, og naturligvis ikke mindst religionshistorisk forståelse. Vi kan frygte for de samfundsmæssige konsekvenser af antagelsen af et så „subjektivt“ verdenssyn – som jo ved nærmere eftersyn ikke har vist sig så subjektivt endda, blot epistemologisk fordomsfrit – men også tænke over, hvad en mere fundamentalt menneskelig verden kan betyde for vores forståelse af og respekt for næsten og hans univers.

Sådanne overvejelser må dog af hensyn til vores filosofiske og videnskabelige redelighed være sekundære, når vi skal udforske dette nye univers. Naturligvis vil det støde på modstand.

Selv den uimodsigeligste fremtid – og netop den – kalder på den mest rasende reaktion, ja forfølgelse. Samtidig kan vi så glæde os over ikke at eksistere på en tid, hvor alt er opdaget, skønt dette uvægerligt vil være enhver tids påstand, men som endnu levende i en levende verden.